

Co se smí a co se nesmí

recenzia románu Jiřího Švejdu Moloch II

Už když jsem četl před časem Jungmannovu poznámku o Švejdově Molochu I, pojal jsem úmysl knihu si koupit. Malý český bestseller však už nebyl k mání. Druhý díl jsem si již nenechal ujít a při čtení jsem nevycházel z údivu. Po prvních stránkách jsem si řekl, hele, jak je v Československu dovoleno ostře kritizovat mravní bídu společnosti v rozvinutém socialismu: V polovině knihy jsem už cítil bezpečnost krytu, z kterého autor střílí. Ke konci mi pak byl zcela zřejmý konstrukční trik zaručující beztréstnost. Jen o tom se mi zachtělo napsat, o způsobu, kterým může i vzdávaný autor /40 000 výtisků/ zvracet nad stavem národního společenství a nevystavit se nebezpečí domovní prohlídky. Jsem si ovšem vědom toho, že se takto vrtám jen ve střevech románu a nevšímám si jeho těla. Zkoumavý pohled na tělo přenechám s úctou spolehlivému zraku Jungmannovu.

„Moloch II – konec sezóny“ Jiřího Švejdy /roč. 49/ je nepochybně rozhořčené dílo, velmi rozhořčené. Adresa kritického zaujetí je celkem přesná, v místopise příběhu se nic neskrývá. Děje, nad kterými se zvedá žaludek, se odehrávají v Praze, v barrandovských filmových úřadovnách, v Litvínově, v Mostě, ve vilách, v garsonkách, na hokejových stadionech, v autoopravnách, prostě v nefalšovaných domácích kulisách. A také v žhavé současnosti, soudě podle přítomných artefaktů? Čas děje je určen technickým stupněm rozvoje společnosti.

Lidé, které v románě potkáváme, jsou až na malé výjimky odporní a ubozí, samé prasečí rypáky, řekl by Gogol. Bohužel jsou to většinou jen konvenční figury rozkrádačů, mamonářů a hamizníků, které známe z novin a televize. Najdou se však mezi nimi i zajímavější typy, z nich pak především ústřední postava mladého spisovatele a scenáristy a několik lidí kolem filmu. Avšak i ubohost konvenčních figur je popsána s jakousi zručnou detailností a rozkoší. Jako třeba ten párek tlustých řezníků a jejich tlustých žen, který umí předělat hovězí játra na telecí /přesný postup tohoto objeveného zlepšováku není uveden, velmi by mě zajímal/ a v důsledku toho pak plně a radostně žije:

Padesát čtverečních metrů mramorové podlahy velký krb až do stropu a kamenný bazének na květiny, japonská barevná televize a videorekordér s řadami vyrovnaných kazet, za prosklenými vitrínami drahocenný porcelán a na zdech menších galerie originálů. ....Zvenku stará haluzna, uvnitř pohodlíčko!....

Zhasla světla, svítily jen malé lampičky rozvěšené po zdech a po nábytku, rozhořeli se ohníčky cigaret, klokotal rozlévaný alkohol. Na obrazovce se střídaly naho dvojice, trojice, kvarteta i skupinky.

„Nepůjdem chvíli naho?“ zašpásovala Jana.

„Čumíš na takovej film a hned bys šoustala,“ odbyl ji Vašek. „Jo kdybys vypadala takhle...“

„A zrovinka tak to i uměla...“ prohodil Tonda a uznale zafuněl. Ivona s Janou se chichotaly, vrtěly a zakrývaly si oči, na prstech široké prsteny jak zlaté brnění, na ruce zlaté okovy a kolem krku zlaté oprátky, Helena je pozorovala víc než televizní obrazovku a s vypětím

všech sil v sobě marně potlačovala závist. Co vlastně mám já? Proti nim nic. Tři prstýnky, tenký náramek a medailónek na řetízku ještě po mamince. /str. 124, 126/

V tomto duchu román pokračuje. Zmíněná Helena je druhou ženou litvínovského hokejisty, který hodlá dokončit svou kariéru v NSR.

V červnu odjedeme do Německa nebo do Švýcarska obhlédnout, kde vlastně budeme bydlet, a tak. Zůstaneme aspoň do července a domů se vrátíme už v novém autě. Všichni závistivci padnou na zadek a Ivona se užere i s tím svým stovvacetkilovým řezníkem, Viktor může venku hrát třeba tři roky a pak klidně ještě do čtyřicítky trénovat. /str. 96/

Jenže to nějak nevyjde a autor barvitě líčí, jaká je to tragédie, když se zřítí vzdušné zámky a člověk musí zůstat v Česku, stát ve frontě a nemít boníky. Naše hrdinka takovou katastrofu samozřejmě nezvládne a začne se kurvit s Germánama. /Často používaný termín. Označují se jím muži z cizího království, kteří v severních Čechách působí asi jako experti či co. Jezdí v meďourech, hrají tenis a jsou pramenem obdivovaných mařen./

Švejdova kniha je vůbec prosáklá jakousi valutovou posedlostí. Všechna platidla státní banky pod pětistovku jsou zahrnuta pohrdáním. Valutova obsese je nadřazena všem ostatním lidským vášním, sexu, lásce /pokud ji v románě najdeme/, rodinným nenávistem, ba i literární ctižádosti. V tomto ohledu bobtná do zvlášť obludných rozměrů postava ziskuchtivého automechanika Romana, který jde za prachama i přes mrtvolu.

Odtlačil dvoukolák s těžkými ocelovými bombami se stlačenými plyny, odklopil betonový poklop na podlaze a uvolnil dlažební kostku zakrývající vstup do důmyslné skrýše...

... Tenké a úhledné svazečky pětistovek, samé nové a zánovní, kdykoliv dostal do ruky nějakou lepší, hned ji uložil nebo vyměnil, modré stomarkovky, poněkud jich ubylo výletem do Jugoslávie, ale nějaká příležitost se zase naskytne, miloučké dolary, zelené a všechny stejně velké, libry, franky, pro zajímavost i šilinky a švédské koruny, a velmi příjemná částka v tuzexových bonech, pravidelně měněných za čerstvé. /str. 41/

To by snad mohlo stačit. Nepočítám-li matnou postavu starého inženýra a dvou jiných chudáků, kteří se snaží protlačit v chemičce zlepšovací návrh, nenarazí čtenář v celé knize na slušného člověka. Ve filmovém prostředí je to venkoncem marné. Tam vládnu výhradně intriky, podvody, šikovné metody, jak přijít k penězům a nikdo z osazenstva dokonce ani nepředstírá, že smyslem horlivého schůzování a kádrových přesunů je tvorba, byť jen filmová. Ale jak smýšlí mladý scénárista o vedoucím skupiny:

„Dokud tady bude sedět, zůstanu já pořád jen obyčejným poskokem, který všem lže, protože se za své postavení stydí. Já bych měl být po právu vedoucím, a přitom se jeho jméno na tabuli vedle dveří pyšně vypíná vysoko nad mým. Co vůbec dělá? Dřepí za stolem, čte noviny, telefonuje po světě, sjednává si schůzky s Miladou a zaměstnává ligu neschopných, kterou kolem sebe vytvořil, aby se neplížil po dně sám. Rozdává peníze hochštaplerům a účtuje si falešné cestáky. Pryč s ním, bez milosti.“ /str. 285/

A tak to jde od začátku až do konce, poctivý Čech se v knize nenajde. Mravními úvahami si nikdo hlavu neláme, všechno se dere vzhůru, za postavením, za penězi, za výsadami. Jen nezústat mezi těmi ubožáky, kteří dřou za pár korun, bydlí v sídlištích, nakupují v obyčejných obchodech a jezdí veřejnou dopravou. Nositeli jakés takés mravní výzbroje jsou v této knize pouze stařeny, penzisté a děti. Je to společnost na pohledání a čtenář není na pochybách, že mu autor chce říci, že právě takto to v Čechách osmdesátých let vypadá. Znaje požadavky, kladené v usneseních na literaturu, ptal jsem se, jak je možné, že to autorovi prošlo. Vysvětlení je poměrně prosté; jednoduchým trikem se skutečností se kritice ulomí ostří, náboj se odvede do země.

Stav společnosti se totiž smí kritizovat, nesmí se pouze provokovat přemýšlení o tom, kdo je zaň zodpovědný. Tomuto požadavku se učiní zadost, když se dění a lidé v české společnosti vyjmou z historického času a vsadí do bezdějinného rámce. V Švejdově románu sice podle jistých známek, hlavně podle kulis, předmětů a kostýmů, poznáme, že se příběhy knihy odehrávají v současnosti, brzy si však uvědomíme, že je to současnost vyňatá z času vůbec, ze sociální a lidské temporality. V celé knize se nikdo nezmní o nějaké minulosti, nikdo také nepomyslí na smrt. Román prostě nemá časovou dimenzi, existuje jen přítomnost, není minulost a o budoucnost se nestaráme. Dobrodiní této bezdějinnosti pro autora je zřejmé, může se rozhořčovat nad mravními chorobami společnosti, ale nemusí se zabývat jejich anamnézou.

Švejdův román je bydlíštěm lidí bez paměti. Jde to tak daleko, že postavy románu nemají životopisy, nedovíme se nikdy, čím kdo byl třeba jen před několika lety. Zvlášť pikantně se tato zapomnětlivost jeví ve filmovém prostředí. Jak se vlastně dostali k filmu všichni ti Urbanové, Sečtí a Kájové, kterým vůbec nejde o film ale jenom o prachy a šefovská křesla? Jak se stalo, že skoro každý na všecko kašle a smyslem národního života se stal co největší privátní žvanec? Jak se stalo, že se Švejdovi lidé zajímají jen o to, jak přijít k penězům a sehnat za ně nějakou věc? Kdyby autor nezbavil své postavy paměti, muselo by jim na některé stránce dojít, že nechutná mravní atmosféra země je asi produktem celkem určitého historického procesu. Kdyby se probudila v lidech ze Švejdova románu paměť, dostalo by to autora do značných těžkostí. Musel by asi napsat jinou knihu, ale sotva by ji mohl vydat.

To není všechno, trik se skutečností pokračuje. Lidé z románu jsou bez paměti a současně žijí v naprostém ideologickém a politickém vzduchoprázdnu. To, co všichni tak dobře známe, ona neustálá přítomnost ideologického šumu, to je v knize dokonale odrušeno. Švejdovi hrdinové jako by vůbec nevěděli o vedoucí úloze strany, o zvyšování produktivity práce, o boji za mír, o zkvalitňování všeho našeho života, o křídlatých raketách a o úmrtích sovětských státníků. Nezajímají se ani o válku ani o mír, ani o socialismus ani o kapitalismus, ani o Rusy ani o Američany. Neoslovují se nikdy soudruhu, neplatí členské příspěvky, nechodí na školení a na schůze a nečtou interview soudruha Biřáka. Ignorují prostě celou socialistickou tvářnost našeho života a žijí si v blaze a nevědomě. Autor se amputací všudypřítomných atributů naší společnosti vyhnul obratně jakékoliv kritice, která by přesahovala černé duše hrdinů.

Kde jsou ty doby, kdy socialistický realismus vyžadoval, aby se v próze nezapomínalo na vedoucí úlohu strany ve společnosti. Kdoví, zda si mladý autor uvědomuje, oč je na tom dnes líp, než takový Fedějev, který přepisoval Mladou Gardu tuším osmnáctkrát, než v ní bylo uspokojivě zachyceno řízení mládeže staršími a zkušenějšími soudruhy? Náš autor se nemusí

dotýkat drátu s vysokým napětím. Když ve filmu probíhají změny na vysokých místech, děje se tak jako by podle tajemného úradku. Přitom i ten nejnevědomější občan u nás ví, jak to v nomenklatuře chodí. Někdy jsem měl při čtení Molocha dokonce pocit, že jsem se s celou zemí přestěhovali někam jinam. Že socialismus a všechno, co je s ním spojeno, byl zrušen a mně o tom nedali vědět. Že jsem třeba v Anglii z padesátých let a čtu román jednoho z rozhněvaných mladých mužů, třeba Brolneovo? Místo nahoře. Kdyby tu pravda nestály pořád ty vtíravé kulisy.

Na konci nádherně zrestaurované Národní třídy se zastavil. Před Národním divadlem se scházeli pozvaní hosté na slavnostní představení, parkovaly zde černé tatrovky, přijížděly a odjížděly taxíky a z nich důstojně vystupovali muži a ženy ve večerních róbách. Aleš je ztrnule pozoroval z protějšího chodníku a cítil se bídný, opuštěný a nanicovatý. Mne nepozvali. Dlouhá je cesta vzhůru, plná náhod, štěstí a známostí, nekonečná a snad i nedostupná...Ale trochu skromnosti a trpělivosti, kamaráde. V pasťáku ses sotva plácal na hranici lidské důstojnosti a ještě před pár měsíci jsi byl docela obyčejný a bezvýznamný scénárista. Během čtrnácti dnů zkasíruješ oba své autory, do roka zlikviduješ Průšu a jednou se svou náturou, dravostí, pílí a cílevědomostí staneš i na Olympu. /str. 210/

Vtíravě mě při této pasáži napadá, zda autor ví, kdo jsou ti lidé z černých tatrovek, důstojní muži a ženy ve večerních róbách. Nedomnívá se snad, že jsou to příslušníci vyšší střední třídy, jichž se peníze a moc drží už po pět generací, ještě z dob průmyslové revoluce, jejichž angličtina má tu pravou blazeovanost a oxfordský štych, takže jest jim co šíleně závidět? Nebo jsme už tak daleko, že si nepamatujeme na proletářsky původ high society?

Scenárista Aleš je udělán tak, že si skutečně nic nepamatuje, jenom své komplexy s pasťáku. Je doslova šířán třídní závistí, která se podobá jako vejce vejci tomu, co tak dobře známe z románů devatenáctého století. Aleš zřejmě nechodil na školení a tak se nedověděl, že antagonistické třídy byly u nás zrušeny. Poslechněme si ještě jeden jeho vnitřní monolog ze scény, která jako by byla vystřižena z nescíslných českých filmů, které běží v televizi. Aleš a jeho přítel Martin si dávají v Klášterní vinárně portugalské maso ve společnosti šíleně sexy Hanky. Přitom se vypije nějaká láhev šampaňského a Aleš musí odvézt společnost domů.

„Hana ležela na zádech, nohy pokrčené, ve zpětném zrcátku viděl její nestydatě obnažená stehna a v podbřišku se mu rozlévala vlna bolestné touhy. Takovou ženu mít. Takovou milenkou. Už příšerně dlouho jsem neměl ženu. A takovou jako je Hana, nikdy v životě. Martin ovšem ano. Vždycky měl víc než já.

...Vždycky měl všechno zadarmo, ke všemu přišel snadno. Čistokrevný pinčl s rodokmenem, kterému se všude klaněli a vlídně se přitom usmívali. Synáček s aristokratickým vychováním, provázený mateřskou láskou, otcovskou pýchou a vlídností mocných. Hoch, kterého nelze nemít rád. Parchant, který přesně ví, co se má a co se sluší. Do devítiletky v námořnickém stejnokroji, do gymnázia v obleku s kravatou, do filmové fakulty odrbané džíny a zelený kabát s kapucí. Vždycky byl první. Teď taky. Co já vydržu za celé měsíce jako černý spoluautor na filmech druhých, vydělá ledabyle za týden na chatě a zapláceno dostane v tuzexech... /str. 212-12/

Oba tihle mladíci, Martin a Aleš, mají něco přes třicet. Ptám se sám sebe, z jakých asi kádrových opor státu pocházela ona mateřská láska, otcovská pých a vlídnost mocných? Anebo jsme snad zase někde jinde a ne v Československu a čistokrevný pinčl s rodokmenem je nějaká postava z anglického románu, která míří v námořnickém oblečku přímo do Etonu , pak do Oxfordu a odtud do dolní sněmovny? Anebo autor spoléhá na to, že čtenáři vědí, kteří otcové a matky Měli v sedmdesátých letech tu pravou možnost tlačit své děti přímo nahoru? Dám krk na to, že to ví přesně i autor, ale proklatě dobře si uvědomuje, že by narazil, kdyby o tom blíže pojednal.

Literatura naší doby vykazuje skvělou přizpůsobivost. Rychle zjistila, že opěvovat úspěchy a klopotně smontovávat kladného hrdinu je již pasé, že čtenářsky úspěšnější je mravní rozhořčení, nesmiřitelná kritika jevů, které nás srážejí zpět a zastřené podsouvaní starého poselství, že ve světě bez Boha, bez té nejskromnější národní utopie, ve světě třeba i zaprášených ideálů, kterým už prošla záruční lhůta, ve světě, kde je vše dovoleno, je hrůza žít. Nic bych proti tomuto rozhořčení neměl, kdyby nevyjímalo naše bytí z dějin a ze sociální konkrétnosti.

Měl bych ještě popřemýšlet o tom, zda není toto literární rozhořčení, zbavená několika dimenzí živé skutečnosti, přece jen lepší než naprostá literární lhostejnost. Pravdivé není, to je jisté, autor se však možná domnívá, že čtenář si pravdivé okolnosti doplní sám, že si dosadí do příběhu Molocha i paměť i sociální konkrétnost. Jakou hrdost však může mít literatura, která lže v jakési tajné dohodě se čtenářem? Ach, Švejdo, Švejdo!

In: Obsah, listopad 1985. Samizdat.